
KİTAP TARİHİ ARAŞTIRMALARININ ÖNEMLİ BİR ALANI: ANSİKLOPEDİLERİNİN GELİŞİMİ VE ANSİKLOPEDİ KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARININ ÖNEMİ

Engin Cihad TEKİN*

Öz

Ansiklopediler ve sözlükler toplumların ve bireylerin günümüze kadar bilgi arayışında ve erişiminde temel kaynaklar olarak bilinmektedirler. Günümüzde ise internet ansiklopedisi Wikipedia veya Britannica Online gibi çalışmalar sayesinde ansiklopediler temel referans ve bilgiyi derinleştirme işlevi için başlangıç noktaları olma özelliklerini korumaktadırlar. Günümüzde internetin gücüne rağmen konularına göre ayrılmış veya belli konulara odaklanmış geniş ansiklopedi ve sözlük basıncılığı da devam etmektedir. Ansiklopediler tarih boyunca bilgi erişiminde en önemli araçların başında gelmiştir. Ansiklopediler, var oldukları toplumların bilim adamlarının öncülüğünde hazırlanarak, toplumların gelişmesinde öncü roller oynamışlardır. Bu çerçevede çalışmamız, ansiklopedilerin doğrudan kronolojik tarihini ortaya koymaktan ziyade özellikle kitap tarihi çalışmalarında ansiklopedilerin önemini, ansiklopedi tarihinin temel konularını, sorunlarını, ansiklopedilerinin evrimini ve ansiklopedi kültürünün özellikle Batı merkezli olarak nasıl geliştiğini, bununla birlikte Çin’de varlığı ve karşılaştırmasını, ansiklopedi yazımının tarih boyunca metodolojik ve metin teknikleri açısından gelişimlerini ve değişimlerini incelemektir. Çalışmamız ansiklopedi kültürü araştırmalarının toplumların tarihsel gelişimlerdeki rolleri ve kitap tarihi ve diğer sosyal bilim alanlarında daha ileri çalışmalar için yol gösterici bir şekilde ortaya konulmasını ve vurgulanmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kitap Tarihi, Ansiklopedi, Ansiklopedicilik, Ansiklopedi Tarihi

* Dr. Bilgi ve Belge Yönetimi, Araştırmacı, engincihadtekin@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-5617-2173

Makale Gönderilme Tarihi: 19 Ocak 2020 Makale Kabul Tarihi: 4 Eylül 2020

Makale Türü: Araştırma Makalesi

AN IMPORTANT RESEARCH AREA FOR BOOK HISTORY STUDIES: ENCYCLOPEDIAS AND IMPORTANCE OF THE ENCYCLOPEDIA CULTURE IN THE BOOK HISTORY STUDIES

Engin Cihad TEKİN

Abstract

Encyclopedias and dictionaries are known as the basic resources for societies and individuals in retrieving and accessing information until today. Nowadays, encyclopedias still continue to be the starting points for the basic reference and a tool for the more and detailed knowledge, for instance the internet encyclopedias like Wikipedia or Britannica Online. Despite the power of the internet, encyclopedia and dictionary printing market is still going on and they are prepared according to their subjects or focused on certain topics. Encyclopedias were always prepared under the authority of leading scientists of different societies. In this context, our study does not aim to present a chronological history of encyclopedias, but to emphasize the importance of encyclopedias especially in book history studies, issues and problems of historical evolution, the social evolution of encyclopedias, and about how the encyclopedia culture developed especially in the western culture, along with the comparison of encyclopedia writing in China and to examine their developments and changes in terms of different methodological aspects and textual methods. Our study mainly aims to present and emphasize encyclopedic culture researches for both the roles of societies in the historical development and further studies in book history and other social science fields.

Keywords: Book History, Encyclopedia, Encyclopedism, History of Encyclopedias

Giriş

Genel kabul gördüğü şekliyle bilgiye erişimin tüm toplum tabakalarına yayılmasının en önemli dönüm noktası 15. yüzyılda hareketli harflerle basımcılığın başlamasıdır. Konumuz olan “*Ansiklopediler*” ise bilginin yayılması, sınıflandırılıp her kitleye ulaşması açısından basımcılık öncesi toplumlarda da etkili olmuş bilgi taşıyıcılarıdır. Her dönemde öncelikle halkın bilgi merakını giderecek kapsamlı bilgiye giden başlangıcı ve referans noktasını sağlayacak bilgi kaynaklarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu bilgi kaynakları, ansiklopediler ve sözlükler olmuşlardır. Bu referans eserler, aynı zamanda bilgiyi özetleyip sunarak, aydın kesim için de bir ana kaynak konumunda olmuşlardır. Ansiklopediler ve sözlükler günümüze kadar bilgi arayışında temel kaynaklar olarak bilinmektedirler. Günümüzde ise internet

ansiklopedisi “Wikipedia” gibi çalışmalar sayesinde ansiklopediler halen temel referans ve bilgiyi derinleştirmede başlangıç noktaları olma konumlarını korumaktadırlar. Çevrimiçi ortamın kolay üretilebilme ve erişilebilme gücüne rağmen günümüzde konularına göre ansiklopedi ve sözlük basıncılığı da devam etmektedir.

Kitap tarihi araştırmalarında ansiklopedilerin varlığı günümüzde tam olarak ortaya konulmayan ve ihmal edilen bir konudur. Özellikle de sanayi devrimine kadar olan ansiklopedilerde içerdiği konuların niteliğinin değerlendirilmesi ile sunum ve erişim metodolojilerindeki gelişim ön plandadır. Bu dönem ansiklopedilerinde, dönemin genel bilgi birikiminin sunulmasının öncelikli hedef olduğu görülmektedir. Bu dönemden sonra yazılan ansiklopedilerde ise genel ansiklopedilerin yanında konularına göre sınıflandırılmış farklı ansiklopedilere yönelim vardır. Bu ansiklopediler ilgilendikleri konularla ilgili önemli referans ve başlangıç kaynakları olurken, kitap tarihi araştırmalarında da özellikle, toplumsal etkisi ve ticareti ile ticaretinin ve satışının bölgesel olarak bilgi erişime, bilimin gelişimine katkısı ve etkisi açısından önemli hale gelmiştir. Zaman içerisinde ansiklopedilerinin içeriklerinde meydana gelen değişimler, her bilim dalı ve konu için ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken konular olmuştur. Ansiklopedi ile ilgili nitelikli çalışmaların yapılması önemlidir. Tarihçilerin ve özellikle kitap tarihçilerinin bu konuda daha fazla çalışmalar yapması, özellikle kitap tarihi metodolojilerinin gelişimi açısından önemlidir.

Terim Olarak Ansiklopedinin Kullanımı

Ansiklopedi karşılığı olarak kullanılan kelimelerin kökeni üzerine temelde iki ayrı yaklaşım vardır. Bunlardan ilkinin Grekçe kökenli “*enkyklios*” yani “*genel*” ve “*paideia*” yani “*eğitim*” kelimelerin birleşimi ile oluşan ve “genel eğitim” anlamında Grekçe “*enkyklopaideia*” olduğudur. İkinci yaklaşım ise Latince “*encyclopedie*”nin Grekçe “*egkuklios paideia*” yani “*tüm bilgi dairesini kapsayan öğretim*” anlamındaki kelime grubundan geldiği belirtilmiştir (Ülken, 1997, s.6). Bu yaklaşım Diderot ve d’Alembert’te de bulunmaktadır (Diderot ve d’Alembert, 1997, s.85). Aslında detayda farklılıklar olsa da temelde bu ayrımlar ve tanımlar kullanılmaktadır.

1541 yılında Basel’de bu şekilde tanımlanan kelimeye en yakın ismi başlık seçen “*cyclopedia*” isimli bir eser yayınlanmıştır. Takip eden 60 yılda benzer adlarla birçok kitap yayınlanmıştır (Morley, 1897, s.119). “*Encyclopedia*” teriminin ana sayfasında tam terim olarak tespit edilen ilk kullanımı hümanist Pauli Scalishii (1534-1573)’nin 1559 tarihinde basılan “*Encyclopediae: seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon*” eseridir. Yeo (2001, s.13)’ya göre, Thomas Blount (1618–1679) 1656 tarihli “*Glossographia*” adlı eserinde, İngilizce’de ilk defa

“*encyclopedia*” terimini kullanmıştır. Blount’un eseri İngilizce’ye diğer dillerden geçen kelimeleri inceleyen bir ansiklopedik sözlük niteliğindedir. Blount, bu terim ile ilgili detaylı açıklama yapmasa da kendi eserini “*tüm serbest sanatların eğitimini bir araya getiren*” olarak tanımlamaktadır (Blount, 1707, s.189). Blount, Antik Çağ’dan günümüze her özgür bireyin toplum içinde saygı görmesi için bilmesi ve öğrenmesi gereken bilimlerin yani Orta Çağ üniversitelerinin temel eğitimlerini içeren serbest sanatların önemini belirlemektedir. Blount, bu serbest sanatlar “*trivium*” yani gramer, mantık ve retorik eğitimi ve bilgisi ile “*quadrivium*” yani aritmetik, geometri, müzik ve astronomi eğitimi ve bilgisinin özetlenmiş hallerinin sunulmasını “*encyclopedia*” kelimesi ile karşılamaktadır. 1496 yılında “*Margarita Philosophica*” isimli 12 ciltlik kitabında Gregor Reisch (1467-1525), bu terimler altında toplanan bilimleri ve sanatları döneminin şartları ile birlikte özetleyerek zamanının üniversite eğitimine katkıda bulunmuştur (Yeo, 2001, s.8). Terimin kullanımları farklılıklar gösterse de bir bilgi kaynağını tanımlamak için genel bir isim olarak kullanımı, içeriğin gücü, talep ve etkisi oranında kendisinden sonraki eserlerin de tanımlanmasında rol oynamaktadır.

Ansiklopedi Kültürünün Başlangıcı

Ansiklopedi tarihi ile ilgili araştırmalar kitap tarihi literatüründe çok az yer bulmaktadır. Richard Yeo’nun (2001) kitabı ile Britannica Ansiklopedisi’nin³³ çevrimiçi nüshasının “*encyclopedia*” maddesi 34 sayfalık kısa bir tarih çalışması ile bize temel bilgiler sunmaktadır.

Aslında ilk ansiklopedinin hangi eser olduğu ve kim tarafından yazıldığı birçok kaynakta farklı olsa da, Antikçağ’dan Rönesans dönemine kadar yazılan her eser verdikleri bilgi ve şekil açısından ansiklopedilere benzemektedir. Konumuz temelde ilk ansiklopediyi tespit etmek veya ansiklopedilerin tarihini kronolojik olarak vermek olmadığından, erken modern ansiklopedi anlayışına en yakın, toplumu ve toplumun bilgiye erişimini en çok etkileyen kaynaklar üzerinden bir değerlendirme yapmak uygun olacaktır.

İlk ve ilkel ansiklopedilerin öncüsü olan ve M.Ö. 1600 yıllarında Agane kralı Sargon kütüphanesinde bulunan Babil ve Asurluların standart astroloji ansiklopedisi çalışması, toplam 70 tableten oluşan bir seride “Namar-Bili”, or “Enu-Bili”, “Aydınlanma” veya “Bel’in gözü” olarak adlandırılmaktadır (Sayce, 1874, s.150).

En eski zamanlardan beri ansiklopedilerin içerdikleri konular temelde “*trivium*” ve “*quadrivium*” üzerine kurgulanmıştır. Bu ana konular, erken

³³ Britannica Online Encyclopedia; <https://www.britannica.com/>

dönem ansiklopedicileri için önemlidir ve özellikle matematik olmadan insan bilgisinin ilerlemesinin olanaksızlığını dile getirmelerine olanak sağlamaktadır (Britannica, 2018). Ansiklopedist Varro (M.Ö.116-27) “*Disciplinarum Libri Novem*” başlıklı kitabında “*trivium*” ve “*quadrivium*”a ek olarak tıp ve mimariyi de eklemiştir. Özellikle İlk Çağ ve Orta Çağ’da bu sınıflama, tüm ansiklopedi yazım kültürünü ve eğitim dünyasını etkilemiş ve temel kaynak olmuştur. Yakın dönemde Verrius Flaccus (M.Ö. 55- M.S. 20) ise, Romalı bir ansiklopedist olarak çağdaşlarını etkileyecek önemli bir yeniliğe imza atmıştır. Flaccus, dev çalışması “*De Verborum Significatum*” da ilk alfabetik düzenleme metodunu geliştirmiştir (Brehaut, 1912, s.40). Yine aynı dönemde bildiğimiz ansiklopedilerin öncüsü olarak Pliny’in (M.S. 23-79) yazdığı “*Historia Naturalis*” yani “*Doğa Tarihi*” kitabı sayılmaktadır. Pliny’nin çalışması iki şekilde önemlidir. İçerdiği konular, Rönesans döneminde ve bu dönemi takip eden dönemlerde ve 19. yüzyıla kadar bu konularda yazılan kitaplara temel ve güvenilir referans kaynağı olmuş ve sıklıkla kullanılmıştır. İkinci önemli yanı da eserin “konu ve sınıflama şekli”ne sahip olması ve “çok yazarlı” bir yapıyı benimsemesidir. Bu durum da aslında günümüz çağdaş ansiklopedilerinin yapısal özelliklerini taşımaktadır. Pliny, hangi yazarların hangi konularda yazdığını da eserine eklemiştir. 17. yüzyıla kadar tek yazarlı ansiklopedilerin çoğunlukla kaynak olarak yer aldığı bir ansiklopedi tarihi kronolojisi içerisinde çağdaş ansiklopedilerin yapısal anlamda öncüsü bu eser olmuştur. Bu ansiklopedi çalışması 10 cilt ve 37 kitaptan oluşmaktadır. Eser, 200 kitaptan alınmış 20 bin kadar maddeyi içermektedir ve 146’sı Romalı 327’si Yunanlı olmak üzere toplam 473 yazarın katkısı ile hazırlanmıştır. Kitapta birincil ana kaynak olarak Aristo’dan yararlanılmıştır (Gudger, 1924, s.13). Kitap, matematik, coğrafya, etnografi, antropoloji, insan psikolojisi, botanik, tarım, farmakoloji, madencilik başlıca konular olmak üzere geniş bir alanda yazılmıştır. Morley (1897, s.117)’e göre aslında Pliny’nin eseri bugün anladığımız anlamıyla tam bir ansiklopedik niteliğe sahip değildir. Eserin nüshaları incelendiğinde görülmektedir ki, yapısal olarak çağdaş bir ansiklopedik düzene sahip olduğu gözükse de okuyucunun bilgiye erişimi yönünden günümüzdeki anlayışa sahip bir düzen mevcut değildir. Öncelikle, dizin kısmında konu başlığı rakamsal bir karşılığa sahiptir ve ana metinde bu dizindeki konu başlıklarının karşılığı rakamlar, her konu başlığı için ilgili konu başlığının yerini almaktadır. Bu da düz metin olarak okumayı zorlaştırırken, merak edilen konunun dizinden bulunması ile ilgili rakamsal karşılığı ile başlayan metinden erişimi sağlamaktadır. Buna rağmen Pliny’nin eserinin dönemine göre gelişmiş bir dizin sistemine sahip olması önemlidir. Bunun dışında eser, geniş konu açıklamaları ile de ardıllarına öncü ve kaynak olmuştur.

Pliny'nin bilgiye erişimde yarattığı etkinin benzeri, Doğu'da tek bir konu üzerine hazırlanan bir ansiklopedi çalışmasında görülmektedir. Bu ansiklopedik kitap, İbn-i Sina tarafından 11. yüzyılda yazılmıştır. Kendisi Avrupa'da "Avicenna" ismiyle bilinir ve eserinin adı "Tıp kanunu" yani "Canon Medicinæ"dir. Bu kitap, kendisinden sonra gelenleri geniş ölçüde etkilemiş ve birçok çalışmaya kaynak olmuştur. Eser, ünlü Orta Çağ felsefecisi Bath'lı Adelard tarafından 12. yüzyılda Arapçadan Latinceye çevrilmiş ve bu haliyle 17. yüzyıla kadar Batı Avrupa'daki tüm tıp fakültelerinde temel referans ders kitabı olarak kullanılmıştır. Tamamı 14 cilt olan kitap, tek bir konuda yazılmış geniş bir ansiklopedik eserdir. Tıp dışında yan dal olarak farmakoloji ve tıp aletleri tekniği konusu da kitabın kapsamındadır. İbn-i Sina'nın "Kitabü's-Şifa" yani "Book of Healing" kitabı da tıbbi tedavi alanında büyük bir felsefe ve bilim ansiklopedisidir. Bu kitap yalnız bir kişi tarafından yazılan en büyük ansiklopedi olarak görülmektedir ve defalarca Latince'ye çevrilerek tıp okullarında ders kitabı olarak kullanılmıştır (Doren, 1992 s.115).

Matbaa öncesi dönemde, Orta Çağ'da ansiklopedik kitapların yapısı gelişmeye başlamıştır. Her ne kadar matbaa makinesi henüz var olmadığı için basımcılığın yaygın etkisi görülme de, kitapların çoğalması ve yapılarındaki değişim ve gelişimler, kitabın evrimi açısından kaçınılmaz bir hal almaktadır. Ansiklopediler de bu değişimden etkilenmektedir.

Annales okulu tarihçisi Jacques Le Goff, Orta Çağ'daki kitabın yapısını şu şekilde anlatmaktadır:

....sayfa numarası, başlık ve içindikiler konulmasındaki gelişmeleri, kimi zaman bir kısaltma listesi ve başvuru konulmasını, mümkün olduğu her seferinde sunumda alfabetik sıraya başvurulmasını da ekleyelim. Bütün bunlar kitabın hızlıca yararlanması için devreye sokulmuşlardır. Entellektüel mesleğin gelişmesi, elkitapları dönemini başlatmıştır- ele gelir ve elden düşmeyen kitap. Bu da yazılı kültürün dolaşımı ve yazılma hızının artışının parlak bir tanığıdır. Bir ilk devrim gerçekleştirilmiş olmaktadır: Kitap artık lüks bir eşya değildir, bir alet olmuştur. Bu matbaanın doğuşunu beklerken bir yeniden doğuştan çok sadece doğuştur (LeGoff, 2006, s.45).

Orta Çağ, tartışmalı bir şekilde karanlık çağ olarak adlandırılmasına rağmen, Antik Çağ bilgisinin Rönesans'ın inşasına katkıda bulunduğu ve Rönesans'ın temellerinin atıldığı bir dönemdir. Gerek Antik Çağ ansiklopedilerinin gerekse de Orta Çağ ansiklopedilerinin varlığı Rönesans'ın inşasına katkıda bulunmaktadır.

Orta Çağ'ın ilk dönemlerinde var olan ansiklopedilerin çoğunluğu dini kaynaklıdır. Bu dönemdeki ansiklopedilerden en önemlilerinden biri Seville'li Isidore'in 20 ciltten oluşan "Origines des Etymologiae" yani

“*Etimolojinin Kökenleri*” isimli eseridir. Ernest Brehaut (1912, s.7)’a göre, Isidore’in kitabı “*karanlık çağların entelektüel durumunu*” ortaya koymaktadır. 19. yüzyıl tarihçisi Montalambert ise, onu “*ilk Hristiyan ansiklopedist*” olarak adlandırmaktadır. Eser, “*Origines or Etymologiae*” alt başlığını taşımaktadır. Çünkü çalışma asıl açıklama metodunu, etimolojik bir türevden ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yüzden etimoloji kelimesiyle adlandırılmıştır. Isidore’in metodu, her konuyu ona ait kelimelerle birlikte tanımlayarak vermesidir (Brehaut, 1912, s.34). Kitap, serbest sanatlar, tıp, hukuk, teoloji, felsefe, sosyal bilimler, antropoloji, zooloji, fizik, coğrafya, mimari, madencilik, tarım, savaş sanatı, tiyatro, kıyafet, eliş, ev aletleri ve diğer bir çok konu yanında, eğitilmiş ruhban sınıfı için detaylı astroloji ve astronomi konularını da içermektedir. Farklı bir etimolojik temelde bir çalışma olmasına rağmen Isidore, tüm çağdaşları gibi, bu disiplinlerdeki aynı konuları iki farklı görüş olarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Buna örnek olarak da Isidore, “*astrologia supersitiosa*” yani batıl astroloji ve “*astrologia naturalis*” yani doğa astrolojisi arasında bir tartışma yaratmaktadır ve her iki başlıkta da farklı konuları ortaya koymaktadır (Stuckrad, 2010, s.112). Bu şekilde bakıldığında aynı zamanda farklı ve karşıt görüşlerin derlendiği bir tartışma kitabı görevini yerine getirmektedir.

Orta Çağ ansiklopedileri, ruhban sınıfının da etkisi ile ilahi düşüncenin aynası olan bir dünya görüşünü sunarken, geç Orta Çağ’ın ansiklopedileri en yüksek değerdeki bilgiyi aramaktadır. Bu arayış Tanrı’nın iki eseri hakkındadır: İncil ve Doğa. Ansiklopediler, böylece Tanrı’nın rasyonel yaratımları için planlandığı bilgiyi insanın elde etme tutkusunu ve çabasını kaydetmektedirler (Yeo, 2001, s.2).

Din etkisindeki ansiklopedik yazım türü, Orta Çağ’da kendisine önemli bir yer edinmiştir. Dominikan Rahip Vincent of Beauvois (1190-1264) tarafından yazılan “*Speculum Maius*” veya “*Büyük Ayna*” 3 kitaptan oluşmaktadır: “*Doğa hakkında*”, “*Tarih hakkında*”, “*Doktrin hakkında*”. Son kitap tüm eğitim konularını özellikle serbest sanatları ve mekanik bilimleri, matematik ve doğa felsefesini içermektedir. Bu ansiklopedik yazım türünün hedefi, ilahi ve insana ait bilginin en iyilerini ayırıp, harmanlayıp korumaya almak olmuştur (Thorndike, 2003, s.457). Bu yüzden, Aristo ve Thomas Aquinas gibi felsefecilerin derlemesinden ibarettir (Morley, 1897, s.118). Bu durum Orta Çağ Avrupası’ndaki ansiklopedilerin en temel özelliğini de göstermektedir (Britannica, 2018): Varolan bilgiyi, bir araya getirmek, korumak ve geleceğe taşımak.

Orta Çağ Hristiyan kültüründe ansiklopedi yaratma çalışmaları Isidore’un yapıtından, erken skolastik bilginlerine, Peter Abelard (1079-1142) ve Hugh St.Victor (1096-1141) gibi serbest sanatlar çalışanlardan, Vincent of Beauvais’in “*Speculum Maius*”una kadar, ilahi ve insana ait en iyi bilginin

harman edilip korunması hedefini paylaşmaktadır. Aslında bu durum her şeyi ilahiyata bağlayan bir toplum yapısı ile uyumlu bir hedeftir. Gerçekte bu çalışmaların, varoluş nedeni yani “*raison d’etre*”si 3. yüzyıldan bu yana Çin’de üretilen devasa çalışmalara da benzemektedir. Çünkü her iki kültürde de, bu çeşit bir çalışma yeni şeyler bulma amaçlı değil, eski veya mevcut bilgiyi bir araya getirme, düzenleme ve aktarma amacını göstermektedir. Bauer (1966, s.34)’e göre bu tür çalışmalar, prensipte, “*ileriye doğru yönelmeyen ve geriye doğru yön bulan*” çalışmalardır. Batı ansiklopedileri, sık sık üniversite müfredatının konularını bir araya getirirken, Çin ansiklopedileri, geçmiş ve mevcut kamu hizmeti sorunlarının sabit bir özeti olarak hareket etmektedir. Bu şekilde, Orta Çağ ansiklopedilerinin var olduğu toplumdan bağımsız olarak benzer özelliklere sahip olduğu ve sadece var olan bilgiyi derlemeyi ve korumayı amaçladığı ortaya çıkmaktadır. Buna örnek olarak, 13. yüzyılda Orta Çağ’ın en önemli çalışmalarından biri Roger Bacon’un (M.S. 1267) “*Opus Majus*” udur. Gerçekte bu ansiklopedik ruh 13. yüzyıl boyunca aktif olarak kendini göstermektedir. Bu, bilgiyi ve ansiklopedik bilginin sınıflandırılmasını “*Summa*”, “*Universitas*” ve “*Speculum*” gibi çarpıcı başlıklarla sunan ansiklopedik kitaplar çağıdır ve bu ruh aynı şekilde 16.yüzyılın ortasına kadar devam etmiştir (Morley, 1897, s.118-119).

Doğu’da ise tarihsel yazımın önem verildiği Çin imparatorluk saraylarında 7. yüzyıldan itibaren muhtelif ansiklopediler hazırlanmıştır. Bu ansiklopediler genelde tarih ve antoloji konulu büyük hacimli kitaplar olarak tanımlanmış ve bu yüzden baskı kullanılmadan el ile yazılarak çoğaltılmıştır. Hareketli hurufatla basılan ansiklopediler ise ancak 18.yüzyıldan sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. İmparatorluk bu yüzden ansiklopedi yazımını kültürlerinin bir güç gösterisi olarak sunmuştur (Yeo, 2001, s.3).

Çin’de “*kategori kitabı*” diye adlandırılan “*leishu*”, ansiklopedi karşılığı olarak çevrilmektedir. Bu kitaplar kişisel veya kişisel olmayan metinlerden oluşan ve geniş bir boyuttaki başka metinlerden de alıntı yapan tarihi ve edebiyat ansiklopedilerinden oluşmaktadır. Bu ansiklopediler, pedagojik ihtiyaçlar için başlangıç bilgisini geniş çapta kapsayacak ilk okuma kitapları olarak da tanımlanmaktadırlar. Ansiklopediler, kişisel metinler, para politikası ve askeri politikalar gibi konularda uzmanlık kitapları haline gelmektedir. Ansiklopedilerin teknik yapıları ise batı ansiklopedilerden çok farklı değildir. Bu ansiklopedilerdeki girişler tematik mantığa göre ve temel bir harf sırasına göre düzenlenmektedir (Weerd, 2007, s.76). Çin’deki eski ansiklopedilerin aynı dönemde batı ansiklopedilerinden en önemli farkı sadece temel ve kapsamlı bilgi kaynakları olarak görülmemeleridir. Çin ansiklopedileri belli bir sınıflandırma modelini ön plana alırlar. Bu da bilginin derlenmesi metodolojisine verdikleri önemi göstermektedir. Çin’de

öğretmenlerin kullandıkları notlar, eski ansiklopedilerin dâhil etmedikleri yeni bilgiyi de kapsamaktadır. Fakat mevcut ansiklopedi yazarları ve derleyicileri tarafından geliştirilen sınıflandırma şemaları, yeni ve eski bilgiyi bir araya getirecek yöntemleri sunmaktadır (Weerdt, 2007, s.81).

Çin ve Avrupa ansiklopedilerinin bir diğer farkı da, Çin’de ansiklopedilerin imparatorluk mali yardımlarıyla hazırlanmasıdır. Bunlar büyük ölçekli projelerdir. Ming ve Qing hanedanı döneminde İmparator Yongle (1403-1424), mali destek vererek, “*Yongle Canon*” isminde edebi alıntılardan oluşan büyük hacimli bir ansiklopedi hazırlatmıştır. Bu ansiklopedi orjinal olarak 11.095 elyazması folyo içinde tam olarak 22.937 bölüm içermektedir (Raven, 2006, s.145). Ansiklopedi için 3000’den fazla yazar çalışma yapmıştır. Eser çok büyük hacimde olduğu için tek nüshası imparatorluk kütüphanesinde korunmuştur (Edger, 2007, s.102). Nanjing’teki kraliyet kütüphanesinde tutulan orjinal metinler ise 1449 yılında çıkan bir yangında yok olmuştur (Raven, 2006, s.145).

Batı veya Doğu, Orta Çağ’dan başlayarak her iki kültürde de görüldüğü gibi ansiklopediler, yeni bilgileri yaratmaktan ziyade eski bilgiyi bir araya getirip düzenleyip aktarma görevini görmektedir (Yeo, 2001, s.3).

Aydınlanmanın Ansiklopedileri: Ansiklopedilerin Toplumsal Etkisi

17. yüzyıla kadar ansiklopediler ağırlıklı olarak konu bazında maddelerin sıralanması tekniği ile hazırlanmaktadır. Fakat sınıflandırma konu ile yapıldığı için bilgiye erişim zorlukları da ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden 17. yüzyıldan itibaren ansiklopedicilik, alfabetik sıralama sistemini benimsemeye başlamıştır. Aydınlanmayı da içine alan dönem “*Erken Yeniçağ*” olarak tanımlanmaktadır. Erken Yeniçağ, Gutenberg’le Diderot arasındaki dönem veya bir başka deyişle Almanya’da hareketli hurufatlı basımevinin icadından 1750’de “*Encyclopedie*”e kadar olan dönem olarak adlandırılmaktadır: Bu dönem, var olan bilginin bir genel toplamı olduğu kadar, bilgi siyaset ve ekonominin de canlı bir şekilde ortaya konulması şeklinde tanımlanmaktadır (Burke, 2008, s.65). Bilginin sınıflanmasında ansiklopedilerin önemi büyüktür. Buna göre, ansiklopedilerin, Batı’da üniversitelerinin gündelik uygulamalarına hangi yollarla girdiği, sırayla 3 alt sistem içinde açıklanmaktadır: 1- Ders Programları 2-Kütüphaneler 3-Ansiklopediler (Burke, 2008, s.98). Bu şekilde düşünüldüğünde ansiklopedilerin bu dönemin bilgi erişimde en önemli 3 temel kaynaktan biri olduğu düşünülebilir. Aydınlanma döneminin ansiklopedi yazımının öncülerinden biri Conrad Gessner’dir. Conrad Gessner (1516-1565) aslında bibliyografya konusunda en önemli ve öncü kişilerden biridir. Basımcılık döneminin ilk bibliyografi olarak da değerlendirilmektedir (Malches ve Lheritier, 2003, s.33). Burke (2008, s.101) de, Gessner’in 1545 tarihli

“*Bibliotheca Universalis*” eserini ilk basılı bibliyografya çalışması olarak değerlendirmektedir. Gessner gibi bilim adamları aslında çalışmalarını oluştururken, kitapçıları gezerek, manastır ve ünlü hümanist kütüphanelerini inceleyerek ve gördüğü eserleri kaydederek biraraya getiren bir sağlama metodolojisini kullanmaktadırlar (Malches ve Lheritier, 2003, s.25). Bu durum bibliyografyaların sağlıklı bir bir metodoloji ile hazırlanmasını gerektiğini de göstermektedir. Gessner, kataloğunu hazırlarken, kitapçıların ve basımcıların kendi kataloglarından ve kütüphanelerden yararlandığını da isim isim kaydederek açıklamaktadır (Gessner, 1548, s.21). Gessner, bibliyografyasının önsözünde, kitapların kafa karıştırıcı ve zarar verici şekilde bolluğundan da bahsetmektedir (Blair, 2003, s.11). Bu bolluk tasviri aslında kitaplarının içeriklerinin hepsini inceleyen biri için karışık gelmektedir. Gessner’in çalışması her türden kitabın listelendiği evrensel bir kütüphaneyi temsil ederken, bunun karşısı olarak ünlü Cizvit din adamı, diplomat ve bibliyograf Antonio Possevino’nun “*Bibliotheca Selecta*” bibliyografyası, seçilmiş iyi ve dikkatlice okunarak değerlendirilmiş kitapları temsil etmektedir (Blair, 2003, s.15).

Gessner’in ansiklopedi tarihi açısından önemi, kullandığı teknikte bulunmaktadır. Gessner, ansiklopedik bir yöntem kullanmaktadır. Gessner’in listelediği kitaplarda alıntılar, kitapla ilgili bilgileri ve yorumlarını da kısaca içermektedir ve kitabın içeriğinden bilgiler de sunulmaktadır (Blair, 2003, s.11). Ayrıca Gessner’in çalışması, sıradan bir kitap listesi, bibliyografya veya dizinden ibaret değildir. “*Bibliotheca Universalis*”, belli sorulara karşı pratik cevaplar ve tavsiyeler içeren bir yapıda hazırlanmıştır ve pratik bilginin mümkün olan en geniş halini okuyucuya sunmayı hedeflemektedir (Kraemer ve Zedelmaier, 2014, s.322). Gessner’in diğer bir eseri 1548’de *Pandectarum sive Partitionum universalium Conradi Gesneri...libri xxi*, adıyla yayınlanmıştır. Bu çalışmada Gessner, 21 başlık altında kitapları listelemiştir. Bu ansiklopedik bir çalışma olarak öncül bir yapıdadır. İlk 19 kitap 1548’de diğer iki kitap ise 1549’da yayınlanmıştır (Britannica, 2018). Gessner’in eserleri, halk veya sıradan okuyucu için değil, akademik okuyucuya göre düzenlemiş ve kullandığı teknikler akademik bilgiye erişmek isteyenlerin işini kolaylaştırmaya yönelik olmuştur (Kraemer ve Zedelmaier, 2014, s.325).

Buna rağmen Gessner’in eserleri temelde ansiklopedi olarak tanımlanamamaktadır. Fakat kullandığı metodoloji, bilgiyi konularına göre değil, konu yerine kitapları koyarak ve bu kitaplarla ilgili içerik ve yapısal bilgileri paylaşan örnek bir bibliyografya çalışması olmuştur. Bu çalışmanın içeriğinin bibliyografik ve metodolojik değeri, kuşkusuz ansiklopedi yazarlarının kaynaklara toplu olarak bir liste içerisinde erişmesine ve bunlara

ulaşarak, daha geniş ve kapsamlı ansiklopediler hazırlamalarına sebep olmuştur.

Gessner’i takip eden dönemde, 17.yüzyıldan itibaren, ansiklopedilerin yayınlanma amaçları daha açık bir şekilde ortaya konulmaya başlanmıştır. J. H. Alsted (1588-1638), 1620’de “*Encyclopedia Scientiarum Omnium*” u (Morley, 1897, s.119), “*Encyclopaedia Septem Tomis Distincta*”ı ise 1630 yılında yayınlamıştır. Yeo (2001, s.3)’a göre, Alsted, kendi döneminin ansiklopedi kültürünün amacını, Dünya’nın yakında sona ereceği varsayımı ile yeni doğacak insanlığın öncülerine toplu halde bir hesap kitabı niteliği taşıyan bir bilgi birikimi çalışmasını hedeflemek olarak görmektedir.

İngiliz ansiklopedist Samuel Taylor Coleridge, 1817’den 1845 yılına kadar 59 bölüm halinde yayımlanan “*The Encyclopedia Metropolitana*”yı Fransız yayıncılığında gördüğü tezlerin karşılığında dayalı olarak hazırlamıştır. Coleridge, Alsted ile aynı dönemde yaşamış ünlü düşünür Francis Bacon (1561-1626)’dan etkilenmiş ve bilimlerin felsefi hiyerarşisini yeniden inşa etmeyi ve entelektüel devrimlerin politik devrimlere göre daha karmaşık ve daha nadir olan yapısını gösterme arayışı içinde olmuştur (Yeo, 2001, s.1). Buna göre, “*The Encyclopedia Metropolitana*” 5 ana sınıfta sınıflandırmaya gitmiştir: Saf bilimler; formal (filoloji, mantık, matematik) ve gerçek (metafizik, ahlaki ve teolojik), karma bilimler (mekanik, hidrostatik, pnömatik, optik, astronomi) ve uygulamalı sanatlar (deneysel felsefe, güzel sanatlar, doğa tarihi konularında biyografik ve tarihsel olarak kronolojik olarak sıralanmış ve analitik bir dizin eklenmiştir (Britannica, 2018).

Coleridge ile aynı kaynaktan yani Francis Bacon’dan beslenen başka bir ansiklopedi çalışması, Diderot ve d’Alembert’in ansiklopedi tarihinin en önemli ve çığır açıcı yapıtlarından biri olan, “*encyclopedie*” isimli eseridir. Diderot ve d’Alembert , “*encyclopedie*” yi ilerici düşüncenin bir özeti olarak ve mevcut maddelerin çok yazarlı katılımı ile yazılacağı bir ansiklopedi olarak düşünmüştür (Yeo, 2001, s.1). “*Encyclopedie*”, Aydınlanma evriminde güçlü bir motor olmuştur. Yazarlar, “*encyclopedie*” ile birlikte Fransa’da sadece dini fikirler alanında değil, tüm ulusal yaşamda, her alanda ve politik organizasyondaki prensiplerde de ilerleme için baskı yaratmışlardır (Morley,1897,s.131). İçerikleri ve yazarlarının ansiklopediye katılımları, “*encyclopedie*” ‘yi tüm hayatı dönüştürücü bir etki yaratacak duruma getirmiştir.

Diderot’un yaşadığı dönem tarihin ünlü felsefeci ve reformcu toplum liderleri ile aynı tarihlere rastlamaktadır (Morley, 1897, s.135-137). “*Encyclopedia*” projesinin eş derleyicisi, Denis Diderot, 1713 yılında Langres’te doğmuştur. Diderot, J.J.Rousseau’dan birkaç ay genç (1712), Voltaire’den 19 yıl daha genç (1694), David Hume’dan 2 yıl daha genç

(1711) ve Immanuel Kant'tan (1724) 11 yıl daha yaşlıdır. Bu dönemde “*encyclopedie*” toplumun dinamiklerini, bulunduğu felsefi ve entelektüel ortamlarla birlikte etkilemiştir. “*Encyclopedie*” projesi üzerinde 1745-1748 yılları arasında çalışılmıştır. “*Encyclopedie*” için Diderot'a ilham veren Francis Bacon'un “*bilginin sistematik sınıflaması*” düşüncesidir (Morley, 1897, s.121). Bacon, 1620 tarihli “*Instauratio Magna*” eserinde dış doğa (astronomi, meteoroloji, coğrafya ve mineral, sebze ve hayvan türleri), insan (anatomisi, psikoloji, fiziksel gücü ve hareketleri) ile insanın doğa üstüne etkisi (tıp, kimya, görsel sanatlar, duygular, güdüler, entelektüel faaliyetler, mimarlık, ulaştırma, basıncılık, tarım, seyrüsefer, aritmetik ve benzer konuları) ortaya koymaktadır. Bacon, bu konularda bilimsel ve insan düşüncesinin hiçbir alanını ihmal etmeden geniş bir içerik üretmeyi amaçlayan bir çalışma ortaya koymaktadır (Britannica, 2018).

“*Encyclopedie*” içinde fizik bilimine ve serbest sanatlara önem verilmiştir. Bu iki konu büyük ve modern bir dönüşümü işaret etmektedir. Morley (1897, s.195)'e göre bu durum, hem sosyal hem de entelektüel bir dönüşümdür. “*Encyclopedie*” projesi, Aydınlanma basıncılığının sembolü olarak, aralarında Voltaire, d'Holbach ve Rousseau'nun da bulunduğu 135 “*ansiklopedist*”in yazdıkları maddelerde ekonomik, politik ve dini reformlarla ilgili görüşlerini tartıştıkları bir eser yaratmıştır.

1727 yılında Ephraim Chambers, Londra'da “*Cyclopedia or Universal Dictionary of the Arts and Sciences*” adıyla bir çalışma yayınlamıştır. Özellikle dönemin popüler Newtoncu bilim ve Locke felsefesi gibi bilimsel konularından, boyama, bira yapımı, gravür, mumculuk gibi teknolojik ve sosyal konulara kadar geniş bir alanda başlıklar içermektedir. Buna rağmen bu ansiklopedi tarih, coğrafya ve biyografi konularında zayıf içerikte bir eser olarak görülmüştür. Bununla birlikte “*Cyclopedia*” kendinden daha sonra ve daha ünlü bir yapıta da esin kaynağı olmuştur. Diderot ve d'Alembert'in “*encyclopedie*”si aslında Chambers'in ansiklopedisinin Fransızca'ya çevirme projesi olarak başlamıştır. Bunun dışında iyi bilinen iki İngiliz ansiklopedisinin, “*Britannica*” ve Abraham Rees'in “*Cyclopedia*”sının ilk baskıları da aslında Chambers taklitleri olarak tanımlanmaktadır (Headrick, 2002, s.172).

Diderot ve d'Alembert'in “*encyclopedie*” projesi, 1750 yılında duyurulmuştur ve tanıtımında Diderot, yazar olarak gözükmektedir. İlk cilt 1751 yılında, ikinci cilt ise 1752 yılında yayınlanmıştır (Morley, 1897, s.146-147). İlk büyük boy baskısı 17 cilt metin ve 11 cildi kaplayan 2.285 net ve ayrıntılı gravürden oluşmaktadır. Ansiklopedideki 71.818 maddeyi yazmak için 135 yazarla işbirliği yapılmıştır. Editörlerin maddelere yaptıkları betimlemeler ve bol resim kullanarak anlatmaları ansiklopediler için radikal bir yapısal yenilik olmuştur (Headrick, 2002, s.178). Diderot

giriş yazısında “*encyclopedia*”yı, Aydınlanma’nın zaman kapsülü olarak tanımlamaktadır. Buna göre felaket durumunda, daha sonraki çağda yeniden aktif olması hedeflenen entelektüel bir başarının özeti olacaktır (Yeo, 2001, s.3).

Orjinal ve korsan baskılarıyla birlikte “*encyclopédie*” her biri ortalama 30 ciltlik, toplam 25 bin takım, yani 750.000 nüsha satış rakamına ulaşmıştır. “*encyclopédie*” döneminin en çok satan yapıtı olmuş ve Avrupa’nın her yöresinde aralarında hukukçu, papaz ve doktorlar gibi eğitilmiş ve entelektüel kişilerinde bulunduğu geniş bir okur kitlesine ulaşmıştır (Headrick, 2002, s.180).

Eserin kısa ve öz olması, daha önceki büyük ve yüzlerce cilde varan ansiklopedi denemelerine oranla satışını ve halka daha fazla yayılmasını sağlamıştır. Çünkü diğer mevcut ve kendisinden önceki büyük ansiklopedi çalışmaları, fiziksel büyüklükleri ve etki alanlarının dar olması sebebiyle sadece kütüphanelerden erişilebilen pahalı yayınlar olarak kullanılmışlardır.

Morley (1897, s.129)’e göre, Diderot ve d’Alembert’in “*encyclopédie*” eseri ansiklopedi tarihindeki en önemli özelliklerden birisine sahiptir: Buna göre yazdıkları kelimelerin hepsi bağımsızdır. Yani herhangi bir patron veya zengin ve güçlü bir hamiye bağlı değildir. Her ikisi de bu tutumları yüzünden yeterli maddi kazanç sağlayamamışlar ama buna rağmen kimsenin de siyasi ve sosyal etkisi altına girmemişlerdir. Bu şekilde “*encyclopédie*” bir geleneği de başlatmıştır. Ansiklopedilerin gücü ve yaygınlaşma hızı çok güçlü hale gelmektedir. Toplumsal ve siyasi kültür, entelektüel düşünce ile birlikte derin bir şekilde etkilenmeye başlamıştır (Darnton, 1979). Dönem ansiklopedilerinin birbirlerine ve toplumun tüm alanlarına etkisi güçlüdür ve bu durum “*encyclopédie*”yı da etkisinin altına almaktadır. “*Encyclopédie*” Aydınlanma’nın simgesi olmuştur ve yeni tip bir ansiklopedi modelinin ortaya çıkmasına ve ansiklopedilerin kısa, kullanışlı ve kolay elde edilebilen bilgi taşıyıcıları olarak daha geniş kitlelere yayılmalarına yol açmıştır.

Bu dönemde ansiklopediler aynı zamanda ansiklopedik sözlükler olarak “*zor sözcükleri*” tanımlamaktan, “*sözcüklerin kökeni ve anlamlarını*” verme görevine geçiş yaparken, “*yanlızca sanat terimlerini değil, sanatların kendilerini de*” açıklayan daha farklı bir dönüşüm yaşamaktadırlar. Bu evrim 17.yüzyıl ve 18.yüzyıl başlarında tarihi ve teknik sözlüklerin ortaya çıkışıyla başlamış ve bir yüzyıl sonra, çok tutulan ve sık sık revize edilen “*sohbet*” ansiklopedilerinin yayınlanmaya başlamasına yol açmıştır (Headrick, 2002, s. 170). Sohbet ansiklopedileri, araştırmacıları değil, halk kitlesini hedef almaktadır ve kısa, güncel maddelerle “*sosyal sohbet sırasında*” karşılabilecek sanat ve bilim konularıyla ilgili bilgiler vermektedir (Headrick, 2002, s.174).

Bu dönemin öncülleri de ansiklopedi tarihinin önemli çalışmaları arasında yer almaktadırlar. “The *Grand Dictionnaire Historique*” (1674), Fransız Akademisyen Louis Moreri tarafından yazılmış önemli bir ansiklopedidir. Moreri'nin eseri alt başlıklarında belirtildiği gibi “*dini ve din dışı tarihin kendine özgü bir bileşimi*” olarak tanımlanmaktadır. Eser, içinde ünlü Katolik soyluların kısa yaşam öyküleri bulunduğundan dolayı çok talep görmüştür. Fransız Kalvinist Pierre Bayle (1647-1706)'in eseri ise Moreri'nin eserinin üzerine bir çürütme ve düzeltme yazısı olarak ortaya çıkmıştır. Kitap, Protestanlığa ait biyografik bir sözlük olarak ortaya konulmuştur (Headrick, 2002, s.171). Pierre Bayle'ın yazdığı “*Dictionnaire historique et critique*” (1697) Moreri'den kısa bir süre sonra yayınlanmıştır. Bayle'in sözlüğü gerek içerik gerekse şekil olarak devrimcidir. Bayle, her madde de doğrudan kaynaklarını yazmaktadır. Hem içeriği hem de şekli etkileyen unsur da dipnot kullanmasıdır. Bayle, her kısa maddede çok yoğun dipnot kullanarak her küçük anekdotu bile tartışmıştır (Bayle, 1697). Grafton (2012, s.198), Bayle'i 18.yüzyılın herşeyden şüphe eden aydınlanmacı entelektüellerinin hocası olarak ve tarih öğreniminin kurucusu olarak tanımlamaktadır. Bu sözlük çalışması Voltaire gibi yazarların da desteği ile 18.yüzyılın en gözde okuma kitaplarından biri haline gelmiştir.

Bu dönemin diğer ünlü ansiklopedileri, Britannica ve Brockhaus'un durumları ise “*encyclopedie*” ve diğer ansiklopedilerden farklı olmuştur. Britannica'nın 1771 yılında yayımlanan ilk baskısı bir matbaacı, bir gravürücü ve ikinci sınıf yoksul bir yazar tarafından kısa sürede oluşturulan sade bir yapıt olarak görülmektedir. Girişimci-yayıncı Friedrich Arnold Brockhaus (1772-1823), Almanlar için “*Conversations-Lexicon*” yani “*Konuşma Sözlüğü*”nü hazırlamıştır. Bu iş için Brockhaus, yarım kalmış bir ansiklopediyi satın alarak, kalanını tamamlamak amacıyla yazarlar tutmuştur. İlk baskıyı 1809-1811 yıllarında yayımlamıştır. Bu eserler bilgi şaheseri ya da bütün bilgilerin bir özeti değil, basit başvuru kitapları olarak değerlendirilmiştir (Headrick, 2002, s.163).

Bu yeni tip ve döneminin eserlerine göre kısa ve sürekli güncellenen ansiklopedilerin en önemlilerinden biri olan Britannica'nın ilk baskısında Diderot'un yaptığı gibi uzmanlardan yararlanılmamıştır. Onun yerine farklı kitaplardan doğrudan alıntılar kullanılmıştır (Headrick, 2002, s.177). 3 cilt içerisinde Britannica'nın ilk cildi A-B, ikinci cildi C-L ve son cildi M-Z olarak sınıflanmıştır. (Yeo, 2001, s.5). 1778-1784 yılları arasında basılan ikinci baskısı ilk baskısının 3 katı uzunluğunda hazırlanmıştır. Bu yeni baskı daha önce ihmal edilen tarih ve biyografi alanlarını da içermektedir. Britannica'nın 1794-1797 tarihleri arasında yayımlanan üçüncü baskısında ise maddeler birkaç kişi tarafından yazılmıştır. Üçüncü baskı ise ikinci

baskıya göre iki kat uzunluktadır ve 18 cilt, 542 resimli sayfa ve 14.579 sayfadan oluşmaktadır (Headrick, 2002, s.177).

Bu dönemde ansiklopedilerin büyüklüğü ve fiziksel özellikleri, içerdiği bilgiye erişim konusunda farklı satış kanallarının oluşmasını sağlamıştır. Kısa, tek veya birkaç ciltli ansiklopediler perakende olarak satılmaktadır. Bunlardan farklı olarak uzun ansiklopediler ise abone usulü satılmaktadır ve abone sayısı kimi kez on yıllar süren bir yayım dönemi boyunca sürekli değişmektedir. Abonelerin listesi 1771 basımı Britannica ansiklopedileri örneğinde olduğu gibi içerisinde verilerek, ilgi çekilmeye çalışılmaktadır

Bu dönemde “*telif hakkı*” kavramı ansiklopediler için var olmadığından “*resmi*” baskılar korsan baskılarla rekabet etmek zorunda kalmaktadır. Buna rağmen, Britannica’nın ilk baskısı 3000 takım, ikinci baskısı 4500 takım, üçüncü baskısı ise 13000 takım satış adedine ulaşmıştır (Headrick, 2002, s.197-199). Thomas Cooper, 1740 yılında yayınladığı “*The Universal Pocket Book*” isimli ansiklopedisini “*türünün şimdiye kadar yayımlanmış en geniş, en kullanışlı, en eksiksizi ve her çeşit insan için kullanışlı, yararlı ve uygunu*” olarak tanımlamaktadır. 300 sayfadan az bu kitap, o günlerde insanın hayatında olan her konudaki bilgileri içermektedir. Her çeşit taşıma araçları, Dünya haritası, soyluların listeleri, bahçe sanatı, Dünya’nın 7 harikası, Dünya’nın yaratılışından Roma’ya kadar Dünya tarihi, İngiltere tarihi ve tüm bilimlerin ve sanatların açıklamaları kitapta yer almaktadır (Rudy, 2014, s.5).

Sözlüklerin ve ansiklopedilerin gelişimi, toplumların karakterlerinin geniş bir alana nasıl yayıldığını göstermektedir.

19.yüzyıla gelindiğinde, Pierre Larousse (1817-1875) “*Grand Dictionnaire Universel*” başlıklı ansiklopedik çalışmasında, yaşadığı çağı, “*sözlüklerin çağı*” olarak tanımlar. Fransa’da, Pierre Larousse’in ismi çok çeşitli farklı sözlük yapıları ile birlikte anılmaktadır. Bu dönemde İtalya’da olduğu gibi İngiltere ve İspanya’da da ve bir çok ülkede, sözlük çılgınlığı sınırsızdır. 1905 yılında “*Petit Larousse Illustré*”, 300.000 kopya basılmıştır ve bu çeşit bir çalışmanın bu kadar büyük bir pazara satıldığı ilk örnektir. 19.yüzyılın sonuna gelindiğinde ise 1870’li yıllardan itibaren daha az zengin ve daha düşük orta sınıf 6-15 ciltlik ansiklopediler satın alabiliyorken, 20.yüzyıl başından itibaren daha küçük cep formatı sözlükler ve ansiklopediler satılmaya başlanmış ve geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır (Mollier, 2007, s.310).

Bu dönemde ansiklopedilerin ve ansiklopedik sözlüklerin yaygınlaşması, daha küçük ve özetli, hızlı okunan, taşınması kolay ansiklopedilerin ortaya çıkması, yüksek miktarda basım hacimlerine ulaşılması ve bu sayede

fıyatlardaki ucuzlama konusu, halkın talebinin artması ile birlikte yeni ansiklopedi türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Ansiklopedi Tarihinin Dönemleri ve Çalışma Konuları

Ansiklopedilerin tarihi kronolojik çizgisini değerlendirdiğimizde 4 dönemde konu, içerik ve teknik özelliklerinin izlenmesi ve değerlendirilmesinin mümkün olduğu görülmektedir:

- İlk Çağ ansiklopedileri
- Orta Çağ ansiklopedileri
- Rönesans ve Aydınlanma dönemi ansiklopedileri
- 19.yüzyıldan İnternet dönemine kadar ansiklopediler

19.yüzyıl sonuna kadar ansiklopedilerin beslendikleri temel kaynaklar da genel olarak şu şekilde özetlenebilir:

- Kendinden önce gelen kaynaklar, yazarlar ve bilgi birikimi
- Konusunda uzman yazarlar
- Yazarların deneyimleri
- Farklı ansiklopedilerden gelen bilgi birikimi

19.yüzyıl sonuna kadar olan ansiklopediler incelediğinde ansiklopedi tarihi çalışmalarının kitap tarihinin genel çalışma konuları ile kesiştiği konular ise şu şekilde sıralanabilir:

- Ansiklopedi kavramı ve çeşitleri
- Ansiklopedilerin tarihsel dönemler ve kronolojik olarak coğrafi bölge dağılımları
- Ansiklopedi basımcılığın özellikleri, basımcılar ve teknik ve idari basım süreçleri
- Ansiklopedi ticareti, satışlar, satışların bölgesel dağılımları, ticari taraflar ve ekonomik değeri.
- Ansiklopedi okuma kültürü ve okuyucu kitlesi
- Ansiklopedilerin diğer bilim dalları ile ilişkisi
- Ansiklopedilerin bilim ve teknolojinin evrimindeki katkısı ve yeri
- Ansiklopedilerin kitap düzeni ve yapısal özelliklerinin evrimi
- Ansiklopedistler ve ansiklopedi yazarları (biyografi ve prosopografi çalışmaları)
- Ansiklopedilerin dönemlerinin siyasi, sosyal, kültürel ve teolojik konularına katkılar ve etkileri

- Ansiklopedi içeriklerinin ve maddelerinin tarihsel evrimi
- Konu uzmanı ansiklopedilerin tarihsel evrimi

Sonuç

Yazının ilk ortaya çıkışından itibaren, bilginin düzenlenmesi, sınıflandırılması, sunulması ve erişilmesi temel problem olmuştur. Bu problemin çözümünde ansiklopedilerin doğuşu önemli bir rol oynamıştır. Ansiklopediler sayesinde geçmiş bilgi birikimi bir yandan özet halinde sunulurken bir yandan referans bilgi kavramı oluşmuştur. Ansiklopediler, geçirdikleri evrim itibariyle, elit kesime bilgi veren bir referans kaynağından, zamanla halkın her kesimine temel bilgiler veren bir kaynağa dönüşmüştür. İlk kil tabletlerden beri hayatımızda yer alan ansiklopedik bilgi, günümüzde internet çağı ile birlikte halen en geçerli ve popüler bilgi kaynağıdır. İnternette bilgi arayışı içerisinde olan herkes internet ansiklopedisi Wikipedia ve türevlerini halen aradıkları bilgiye giden yolda temel araç ve yol gösterici olarak görmektedirler. Tarihsel gelişime bakıldığında elit kesimin biraraya getirdiği bilgiden yavaş yavaş toplulukların bir araya getirdikleri bilgiye erişildiği görülmektedir. Bilgi arayışımızdaki isteğimiz değişmemiş ama artan nüfus ve gelişen teknoloji ile bilgiye erişim yollarımız değişmiştir.

Ansiklopedinin bilgiyi organize eden ve sabitleyen bir formu bulunmaktadır. Yeo (2001, s.2)'ya göre Felsefeci Karl Popper, ansiklopedileri, kütüphanelerde yer alan objektif bilginin kendisine ait "3.dünya" kategorisine dahil eder. Bu kategorideki dünya, dış olaylardan oluşan ilk dünyayı ve duyu ve kavrayış olan ikinci dünyadan ayrı bir kavramdır. Bu bakış açısında, ansiklopediler, bir kere basılmakta ve kodlanmış rasyonel bilginin "3.dünya"sı olmaktadır. Popper, ansiklopediler ile ilgili olarak İlk Çağ, Orta Çağ, Rönesans ve sonrası dünyadaki temel varsayımı şu şekilde ortaya koymaktadır: "tüm makinamız ve aletlerimiz yok edildiği bir senaryoda, tüm subjektif bilgimiz, ki buna makinalar ve aletlerin bilgisi de dahil, onları nasıl kullanacağımız da dahil olmak üzere, kütüphaneler ve onların kapasiteleri sayesinde onlardan öğrenmeye devam ederiz". Batı kültüründe ansiklopedi tasarımı, evrensel veya toplam bilgiyi sembolize etmektedir (Yeo, 2001, s.1). Bilgisayarın bir bilgiyi taşıması ve saklaması gibi, matbaa ile birlikte ansiklopediler de aynı görevi görmeye başlamıştır (Rhodes, 2000, s.185). Bu tanım ansiklopedilerin yüzyıllar boyunca farklı şekilde tanımlanmalarının ve farklı bilgi ihtiyaçlarını karşılamaının ortak tanımı olarak görülmektedir. Darnton (1979, s.1.), kitap tarihi çalışmalarının Fransa'da, Aydınlanma gibi büyük bir entelektüel hareketin topluma nasıl yayıldığını ve bunun daha geniş bir şekilde sorgulanması konusunda tarihi bir fırsatı yarattığını söylemektedir. Bu noktada çalışma konumuz,

ansiklopedilerin tarihi bir kronolojisi değil, dönemsel olarak değişimleri ile buldukları evrimsel gelişimlerinin ortaya konularak bu araştırma alanının genişletilmesine katkı sağlamaktır. Darnton (1979, s.1), “*encyclopedie*” eserinin bir ticari ürün olarak iş modelini ve ticaretini incelediği “*The Business of Encyclopedia*” başlıklı kitabında bu alanın ilgilendiği konuların sayısını şu şekilde arttırmaktadır: Aydınlanma’nın gelişiminde “*encyclopedie*”nin fikirlerin aktarılmasındaki rolünü, edebiyat pazarının fonksiyonunu, yayıncılar, kitap satıcıları, aracılara, seyyah kimlikli satıcılar ve kültürel iletişimdeki diğer araçların rolü nedir? Edebi eserin materyallerinin ve üretim-basım teknolojilerinin varlığındaki ve yayılımındaki etkisi nedir? Basımcılık fonksiyonunun ticari bir iş olarak Avrupa’da ekonomik sistem içinde olduğu kadar politik sistem içerisindeki yeri nedir? benzeri soruları sorar ve bu çalışmasında bunların cevabını arar. Bu sorular Darnton’un da yazdığı gibi daha da çoğaltılabilir. Çalışmamızda bu konulara değindik. Bu soruların temel cevabını veren kitap tarihi araştırmaları sayesinde, ansiklopedik eserlerin topluma yayılma etkileri ölçülebilir olanağı bulacaktır. Ansiklopedi eserleri diğer kitaplardan farklı olarak, toplumda öncelikle her kitleye, sosyal tabakaya ve kültürel seviyeye ihtiyaç yaratan bir oluşumdur. Ansiklopedilerin özelliği diğer kitaplara olan ihtiyaçtan ayrılmaktadır. Ansiklopediler, bilgi taşıyıcısı işlevi görürler ama diğer bilgi taşıyıcı işlevi uzmanlık kitaplarından temel olarak ayrılırlar. Bu ayırım, okuyucu kitlesi ile de farklılaşmaktadır. Uzmanlık kitapları genelde konu uzmanlarının okuması için, kütüphanelere satılmak için veya özellikle 15.yüzyıldan sonra kişisel kütüphanelerde kullanmak amacıyla satın alınmak için ideal iken, ansiklopediler, sosyal tabaka ve kültür farkı olmaksızın meraklı herkesin okuyabileceği, sürekli ve düzensiz zaman dilimleri ile, konudan bağımsız olarak erişmek isteyebileceği bir başucu kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen “*encyclopedie*” eserine kadar, topluma yayılmakta zorluk yaşayan ansiklopediler, devasa boyutta basım hacimlerini kenara bırakarak, kolay erişilebilir, halk dilini daha fazla kullanan, sürekli güncellemeleri ile insanların bilgi merakını kısa sürede gideren popüler yayınlar haline gelmişlerdir. Darnton (1979, s.2.)’un dediği gibi kitap tarihi çalışmaları genellikle, sosyal ve istatistiksel analizlere, geniş yüzey araştırmalarına ve kişisel kütüphanelerin mikroskobik analizine dayanırken, kitapların üretim ve dağıtım süreçleri ihmal edilmektedir. Darnton’un analizi, sadece Fransa için yazıldığı dönemde geçerli olduğu düşünülse de günümüzde kitap tarihi çalışmaları kitap ticareti ve dağıtımının, toplumsal etkisine odaklanan çalışmalara doğru yön almaktadır. Kramer ve Zedelmaier (2014, s.322)’e göre, Antik Çağ’ın referans eserlerinin en önemli özellikleri, yazılı metinlerden seçilmiş ve akılda kolay kalacak pasajların seçilerek biraraya getirilmesi şeklinde oluşan “*inventio*” tekniği ile oluşmasıdır ve bu durum 16.yüzyıldan itibaren sadece konuları gruplayarak sunan değil aynı

zamanda dünyanın mümkün olan tüm yazılı bilgisini sunan araçlar haline gelmesini sağlamıştır. Ansiklopediler de bu uzun tarihsel dönemde şekilleri ne olursa olsun her zaman “mümkün olan” tüm yazılı bilgiyi insanlığın hizmetine ve evrimine sunmaya devam etmektedirler.

Kaynakça

- Bauer, W. (1965-66). ‘Encyclopaedia in China’, *Cahiers d’histoire mondiale*, 9, s.665-91
- Bayle, P. (1697). *Dictionnaire Historique Et Critique*. Rotterdam: Reinier Leers
- Blair, Ann (2003) Reading Strategies for Coping with Information Overload, ca.1550-1700. *Journal of the History of Ideas*. 64(1), s.11-28
- Blount, T. (1707). *Glossographia*. London: Sawbridge
- Brehaut, E. (1912). *An Encyclopedist of the Dark Ages: Isidore of Seville*. NY: Columbia University Press
- Britannica (1771).
- Britannica (2008). *Encyclopedia*. In Britannica Online. 10.06.2019 tarihinde Britannica <https://www.britannica.com/topic/encyclopaedia> URL’sinden erişilmiştir.
- Brokaw, C. (2007). Book History in Premodern China The State of the Discipline I, *Book History*, 10 (2007), s.253–90.
- Burke, P.(2008). *Bilginin Toplumsal Tarihi*. M.Tunçay (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Darnton, R. (1979). *The Business of Encyclopedia*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press
- Diderot ve d’Alembert(1997). *Ansiklopedi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Doren, C.V. (1991) *A History of Knowledge*. NY: Ballantine Books
- Edger, J.D. (2007) China. S.Eliot and J. Rose (eds). *A Companion to the History of Book* içinde. US: Blackwell Publishing,
- Grafton, A. (2012). *Dipnotlar*. F. Acun (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Goff, J.L.(2006), *Ortaçağ’da Entellektüeller*. M.A.Kılıçbay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Gudger, E.W (1924) *isis* 6(3), s.269-281 The University of Chicago Article Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/224311> 09.12.2012 tarihinde JStor veritabanından erişildi.

Morley, J. (1897). Diderot and Encyclopedists: Vol 1. NY. :Mac Millan and Co.

Headrick D. (2002), Enformasyon Çağı. İstanbul: Kitap Yayınevi

Kraemer,F. ve Zedelmaier, H. (2014). Instruments Invented in Renaissance Europe: The Cases of Conrad Gesner and Ulisse Aldrovandi. *Intellectual History Review*. 24(3) 321-341

Mollier, J.Y and Cachin, M.F.(2007). A Continent of Texts : Europe 1800-1970. S.Eliot, J.Rose (eds). *A Companion to the History of Book içinde*. USA: Blackwell Publishing

Malches, L.N. ve Lheritier, A.ve Acaroğlu,T. (2003). Batı'da ve Türkiye'de Kaynakça Tarihi. Ankara: İletişim Yayınları

Pliny the Elder (1856). *Historia naturalis: The Natural History of Pliny*.London: Henry Bohn

Raven, J.(2006). Kayıp Kütüphaneler. İstanbul: Bileşim yayınları,

Rhodes, N.(2000) Articulate Networks: the Self, the Book and the World. *The Renaissance Computer : Knowledge technology in the first age of print içinde*. Rhodes ve Sawday (eds). NY: Routledge

Rudy, S. (2014). Literature and Encyclopedism in Enlightenment Britain: The Pursuit of Complete Knowledge. London: Palgrave Macmillan

Sayce, A.H.(1874). The Astronomy and Astrology of the Babylonians with Translations of the Tablets Relating to these Subjects. *Transactions of the Society Biblical Archeology*. 3, s.145-33. London: Longman

Stuckrad, K.(2010), Locations of Knowledge in Medieval and Early Modern Europe Esoteric Discourse and Western Identities , Brill Publishing, Leiden –Boston

Thorndike, L.(1923). History of Magic: vol.2. NY: Columbia University Press

Ülken, H. Z. (1997). Ansiklopedi üzerine. *Ansiklopedi içinde*. Diderot ve D'alembert (ed.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Weerdt, H.D.(2007) The Encyclopedia as Textbook: Selling Private Chinese Encyclopedias in the Twelfth and Thirteenth Centuries. *Extreme-Orient, Extreme-Occident*. s.77-102

Yeo, R.(2001). Encyclopaedic Visions: Scientific Dictionaries and Enlightenment Culture. Cambridge: Cambridge University Press